

ВПЛИВ ХРИСТИЯНСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ НА ПЕДАГОГІЧНУ ТВОРЧІСТЬ К.Д. УШИНЬСЬКОГО

В статті аналізуються педагогічні ідеї К.Ушинського, що розвивались під впливом християнства, його погляди щодо нової ефективної моделі освіти у Російській імперії. Розкриваються засади християнської антропології у роботах К.Ушинського та їх вплив на гуманітарну науку і формування освітньої системи в сучасній Україні.

Ключові слова: К. Ушинський, християнська антропологія, християнські ідеї, християнська мораль.

З проголошенням незалежності України відкрився доступ до невідомих і маловідомих джерел щодо життя та творчості К. Ушинського, до публікацій у періодичних виданнях ХІХ століття, творчої спадщини діячів української та зарубіжної культури, знайомство з якими допоможе об'єктивно висвітлити стан і розвиток педагогічної творчості вченого, зокрема впливу на його погляди християнства.

Дослідження спадщини К. Ушинського триває з 1871 року – виходу у світ першої праці про нього (Ю. Рехневський) і до сьогодні. Вивчення стану наукової розробки означеної педагогічної проблеми показало, що спадщина К.Ушинського постійно перебуває у полі зору, з одного боку, в межах української науки ("вітчизняний педагог" – Г. Ващенко, О. Сухомлинська, В. Янів та ін.), з іншого – це дослідження, в яких К. Ушинський та його спадщина трактуються виключно у належності до російської освітньо-виховної традиції (Є. Мединський, В. Струминський, С. Чавдаров та ін.).

Сучасні дослідження філософсько-антропологічних ідей К.Ушинського вимагають використання напрацювань українських учених таких, як: В. Андрущенко, А. Бичко, І. Бичко, В. Воловик, П. Гнатенко, Б. Головка, В. Горський, І. Добронравова, Г. Заїченко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, В. Лях, В. Лук'янець, В. Нічик, М. Попович, В. Сохань, В. Табачковський, В. Шинкарук, В. Шевченко, В. Ярошовець. До аналізу поглядів К.Д. Ушинського звертались філософи, соціологи, педагоги, психологи. Останнім часом з'явився ряд фундаментальних робіт (Т. Тхоржевська, В. Довбня та ін.), в яких науковці намагаються повноцінно й глибоко проаналізувати світоглядні переконання К.Ушинського.

Педагогічні ідеї К. Ушинського, що базувались на християнських цінностях, ще в ХІХ ст. сприймалися по-різному і не завжди схвально як зі сторони організаторів православного виховання, так і з боку влади. Загальновідомим є факт усунення педагога від роботи в Смольному інституті, приводом до якого стало звинувачення його в матеріалізмі та атеїзмі.

У радянській педагогічній науці та в окремих сучасних дослідженнях з педагогіки в силу різних причин християнські антропологічні питання у творчості К.Ушинського не отримали належної уваги і тому виконані в межах обмежених ідеологічних методологічних досліджень. У сучасній гуманітарній сфері досліджень творчості К.Ушинського досить часто автори не йдуть далі переказів основних розділів роботи, що запозичуються із виданих радянських джерел. Сучасних глибоких досліджень педагогічної антропології К.Ушинського, її філософських, християнських основ, авторського змісту до цього часу не здійснено. Отже, метою роботи є аналіз впливу християнської антропології на філософсько-антропологічні погляди К.Ушинського, які стали джерелом для визначення мислителем сутності, мети і завдань педагогіки.

В історико-педагогічній літературі України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. позитивно оцінювався вплив християнства на світовий розвиток процесів виховання та навчання. Педагогічна спадщина К. Ушинського належить до української виховної традиції, яка є гуманістично-християнською та особистісно зорієнтованою. Теоретико-методологічною основою традиції є вчення про "серце" та "душу" як умістище всіх пізнавальних здатностей людини. Метою виховання в традиції визначено всебічний, повноцінний розвиток особистості шляхом створення досконалих умов процесу виховання, що сприяють самостійній пізнавальній діяльності, саморозвитку, самовихованню та самоствердженню. Розвивально-виховній меті надається пріоритет над навчально-пізнавальною, а ідея досконалого виховання узгоджена з вченням Божим. Шляхами і засобами реалізації поставлених завдань є врахування у вихованні потреб дитини, а не дорослого (батьків, вихователя, спільноти та ін.); виховання у "спорідненій", "душевній" діяльності та Страху Божому, який є основою любові, свободи, добра та відповідальності.

Основою виховання у педагогічній спадщині К. Ушинського є "вроджене прагнення до досконалості" людини; предметом виховання, яке педагог називає мистецтвом, є людина у споконвічному прагненні до досконалості, а тому ідеал досконалості розвивається разом з людиною в умовах процесу її виховання.

Аналізуючи сприйняття педагогічної спадщини, кожна епоха та спільнота має своє соціальне замовлення, провідну ідею і тому вимагає від педагогічної теорії обґрунтування відповідно цим запитам моделі педагогічної діяльності та її практичну реалізацію. Кожна культурно-історична епоха

персоніфікована різноманітними інституціями освіти, які покликані забезпечити для гармонійного і всебічного розвитку особистості досконалі умови реалізації її потреб і запитів.

Українська педагогіка дореволюційних часів розвивалася як секуляризована галузь знань, педагогічні ідеї християнства як цілісної світової релігії в ній не тільки не були відкинута, але й продовжували своє життя в теоріях європейських педагогів-християн, українських педагогів, вихованих на християнських традиціях, у спадщині плеяди православних педагогів, що ввібрала в себе багатство виховної мудрості православної церкви. Як наслідок – українська педагогіка поступово збагачувалася педагогічним досвідом християн різних релігійних конфесій, для яких інтереси загальної справи виховання духовно здорової дитини перевищували більш вузькі, з точки зору світського науковця, конфесійні інтереси (у такій якості наука не задовольняла потреби ортодоксального церковного виховання Російської імперії). Таким чином, значна частина українських світських педагогів, в тому числі К.Ушинський, залишаючись православними людьми, працювала на більш високу ідею виховання християнина, громадянина держави.

Світська педагогічна наука в Україні виникла на ґрунті теорії та практики церковного виховання, православні устої якого були похитнуті в період українського відродження. Попри світські тенденції в розвитку теорії виховання, традиційні церковні виховні засади в Україні XIX ст. продовжували відігравати визначальну роль.

Обґрунтовуючи цінність християнської моралі у вихованні, К. Ушинський виступає опонентом модному у той час матеріалізму, в якому вбачає витoki бездуховності та деспотії. Концептуально важливими для дослідження є висновки К. Ушинського про те, що ідеал є недосяжним повністю, і у процесі виховання на основі релігії і знань про людину та світ навколо неї можна лише допомогти вихованцеві наблизитися до абсолютного ідеалу – Ісуса Христа.

Важливою в творчості К.Ушинського є проблема людини. Безперечно при розгляді навчально-виховної проблематики він виходить з того, що людина – це не просто природна істота, а людина – це творіння боже, і розвивається людина тому, що Бог вдихнув в неї життя – божественний дух. "Божественним духом своїм людина наближається до подоби божої, виконує закон, який заповідала нам безкінечна любов, – бути подібним творцю нашому" [2, с.39].

Необхідно вказати, що християнське вчення про людину, як все загальне богослов'я, базується на трьох джерелах: Святому Письмі (Біблія), Святому Переданні (догматично-віроповідальні тексти Отців Церкви, літургійні традиції, аскетичні настанови) і, нарешті, самостійних висновків розуму (безпосереднє живе богоспілкування), куди входять, в тому числі, безпосередні містичні прозріння.

У вченні Апостола Павла, духовна людина чітко відрізняється від людини душевної. Духовною є людина, в якій проявляється Святий Дух, тоді як душевна людина та, у якої є душа і тіло, та, що не пізнала святого Духа, який надає душі життя.

Для того, щоб сформувати високоморальну духовну особу, треба навчити її відрізнити дійсні цінності від помилкових, розвинути в ній прагнення до благородних цілей, розуміти мету й сенс життя, бачити ідеал, до якого треба прагнути. Досягнення мети як наслідок наполегливої праці – це закон, даний Богом людству після гріхопадіння (Бут. 3, 19). Без цього, на думку К.Ушинського, немає успіху й неможливе повноцінне, наповнене сенсом життя.

Історія людства розглядається К.Ушинським як історія самоусвідомлення Духа, а історія окремих народів, в такому контексті, – історія самопізнання національного Духа. Людське суспільство, на думку К.Ушинського, недосяжно відділяється від тваринного світу тим, що в основі його крім тваринних потреб лежать "потреби духовної людини, потреби духу" – потреби вдосконалення та розвитку. Таким чином, рушійні сили розвитку, – вважає К. Ушинський, – детерміновані не об'єктивними умовами середовища, а властивою людському духу потребою самоусвідомлення. Телеологічний аспект цієї потреби, а відповідно і мета розвитку, існування людини, пов'язаний із релігійним аспектом світогляду К.Ушинського, і мислиться ним як наближення до подоби божої. Необхідною умовою розвитку людини, як реалізації в її свідомості і життєвій практиці ідеї духу, є взаємодія з Іншим.

Християнство, на думку К. Ушинського, вказує на високу мету виховання, його істини повинні бути покладені в основу виховання. Тому він писав, що закінченням курсу загальної педагогіки повинен стати "виклад психічних основ релігійного відчуття" в людині. Саме тут К.Ушинський об'єднав релігію та мораль, саме тут він обмірковував можливість переходу до екзистенційних форм навчання релігії. Він говорив про релігію як про один з елементів освіти і виховання, без якого неможливе повноцінне формування високоморальної особистості. Важливою соціальною функцією релігії він вважав світоглядну: релігія організовує систему світогляду людини, визначає її розуміння світу, її цінності. Інтегруюча функція релігії полягає, на думку К. Ушинського, в тому, що вона включає людину в систему суспільних відносин. Компенсаторна функція полягає в наступному: релігія компенсує людині в рамках її віри відчуття психологічної захищеності. Якщо людина навчиться бачити у всьому прояв вищого сенсу, мудро ставитись до різних життєвих випробувань і страждань, вона стане сильною особою. Виховання в дитині такої особистості неможливе без духовно-етичної бази. Як наслідок живої віри, формується внутрішня рефлексія етичної поведінки. Віра, на думку К.Ушинського, допомагає підняти людину на вищий ступінь самосвідомості.

Беззаперечним підтвердженням визнання християнства як основи виховання знаходимо в таких словах К. Ушинського: "Є лише один ідеал довершеності, перед яким схиляються всі народності, це ідеал,

що його дає християнство. Усе, чим людина, як людина, може і повинна бути, виражено цілком у божественному вченні, і вихованню залишається тільки раніше всього і в основу всього вкоренити вічні істини християнства. Воно дає життя і вказує вищу цінність будь-якому вихованню, воно ж і повинне слугувати для виховання кожного християнського народу джерелом всякого світла і всякої істини" [2, с. 254-255].

К. Ушинський був впевнений в тому, що всі європейські народи пройняті ідеями християнства. Отже, саме християнство поєднує всі світоглядні погляди і зводить до спільного знаменника основи виховання всіх європейських держав і народів. Історія показала, що навіть в тих країнах, де відмовились від церковної школи, самі педагоги і світська школа самостійно повернулися до християнських моральних цінностей.

У педагогічному досвіді інших країн К. Ушинський шукав загальнолюдське, те, що відповідає законам розвитку людської душі. Педагогіка являючись, таким чином, людською практикою розвитку самопізнаючого духу, тільки тоді виконує свою історичну місію, коли своїм змістом, системою і метою сприяє розвитку національного духу в історії людства, тим самим сприяючи прогресу всього людства, в яке окремих народ входять як частина в ціле.

Педагогіка як наука закономірно заявила про себе вустами християнського священика, оскільки задовго до утвердження її в статусі науки педагогічна думка Європи розвивалася в руслі християнської віри. До одних з найвагомійших ідей, привнесених християнством, відносяться ідеї рівності й гідності всіх людей як дітей божих, прав будь-якої дитини на любов, життя, виховання, освіту, ідея любові до ближнього тощо. Християнство вказало високі ідеали, неспроможність досягнення яких у реальному житті спричинила складні світові суспільні процеси. Розвиток християнського вчення в рамках неправославних конфесій сприяв поступовому звільненню сфери виховання, школи з-під цілковитої підпорядкованості церкви.

Таке формулювання світоглядної парадигми К.Ушинського укладається в смислове поле парадигмальної моделі педагогіки того часу – "педагогіки авторитету", а також співвідноситься з основними напрямками розробки ідеї національної школи в педагогічних роботах сучасників вченого.

К. Ушинський показує історію та сучасні надбання педагогіки різних країн, як актуальні для створення нової, особливої освітньої системи на вітчизняному ґрунті. Попри те, що певна частина сучасних науковців, духовенства вважає його основоположником православної педагогіки, ученого можна сміливо зараховувати до діячів секуляризованої педагогіки. Учений погано вписувався в прокрустове ложе офіційної освітньої політики православної церкви XIX ст.; мріяв про загальноєвропейську гуманну освіту, осередком якої була б християнська віра, але яка базувалася б на загальній віротерпимості, державній єдності, загальнолюдській, громадянській моральності. Любов до віри в педагога не була тотожною схваленню виховних наслідків цієї віри – морального стану православних у Російській імперії, а також морального та освітнього рівня священиків. По суті ідеалом К. Ушинського була школа, якої не існувало в Російській імперії за часів життя педагога. Учений ясно вказав на тенденції в освітній політиці, з якими пов'язував майбутнє: невикористання школи як знаряддя релігійної боротьби, проповідниці релігії; відмова від примусовості у вихованні; сприяння вільній конкуренції; створення дійсно народної школи за участю як церкви, так і широкого кола громадськості; надання права народного виховання як світським особам, так і духовенству, спільними рисами яких мають бути висока освіченість та християнська моральність; розвиток прогресивної школи, яка б за духом не суперечила високій християнській ідеї [1, с. 262-272].

К. Ушинський вважає, що початкове здорове виховання є необхідним посередником між людиною і церквою. Релігія, на думку К.Ушинського, має стояти на чолі гуманної освіти. Він бачить у народній школі засіб порятунку держави, за умови, що в ній поєднуються релігія і наука. Звідси завдання школи – "показати людині, що в ній є саме дорогоцінне, змусивши її пізнати себе часткою безсмертною і живою, органом світового духовного розвитку людства". Відзначимо тут позицію К.Ушинського, що людина без віри швидше машина, ніж людина. Попри глибоку прихильність до християнства педагог не наполягав на тісному зв'язку шкіл з церквою, скоріше відстоював ідею нової школи, яка буде базуватись на християнському вченні про людину. Адже до досягнень наук, які мають раціональний зміст, слід ставитись обережно. Поділяючи характерне для того часу розуміння науки як "способу читання в книзі природи волі Творця", і ясно усвідомлюючи межі наукового пізнання світу, К.Ушинський закликав зняти завісу таємничості з наукового знання, зруйнувати ілюзію її безмежних можливостей.

Відомий сучасний науковець Т. Тхоржевська вважає, що "К. Ушинський був людиною широких демократичних поглядів, гуманізм якої корінням своїм, безумовно, сягав у християнство. Саме висока християнська моральність у найвищому розумінні цього слова була двигуном його принциповості, незламності, чесності перед собою і людьми. Він був сподвижником педагогічної праці й віддавався їй з тією жагою, що й найкращі представники православної церкви – діянням у славу її" [1, с.256]. Ось якими словами К.Ушинський висловив ідею, на якій тільки й може, з його погляду, базуватися істинне християнське виховання: "Але чи багато знайдеться поміж нашими батьками таких, які б серйозно, не для фрази лише сказали своєму сину: "Служи ідеї християнства, ідеї істини і добра, ідеї цивілізації, ідеї держави і народу, навіть якщо це коштувало б величезних зусиль і пожертви, навіть якщо це накликало б на тебе нещастя, бідність і ганьбу, навіть якщо б це коштувало самого життя" [3, с.44].

Отже, К. Ушинський висловлює тверде переконання, що основною метою виховання є людська особистість, оскільки усе в цьому світі (і держава, і народ, і людство) існує тільки для людини; мета виховання полягає не в тому, щоб навчити людину шукати собі засобів для насолоди, і не в тому, щоб

навчити людину нехтувати насолодою і стражданнями, а давати людині діяльність, яка б наповнила її душу і могла б наповнювати її постійно, – ось справжня мета виховання, мета життя, тому що ця мета і є власне життям. Реалізація мети виховання, за К. Ушинським, передбачає: пізнання людини у її трьох частині сутності тіла, душі і духу; допомога людині пізнати себе, свою вільну душу, яка є центром і носієм життя, і досягнути щастя як спокою душі – гармонії людини із світом і собою, відчуття якої дає улюблена вільна різнобічна діяльність.

Світорозуміння К. Ушинського ще недостатньо відображене в дослідженнях з історії та теорії педагогіки. Ідеї великого педагога повинні втілюватись під час відродження й розвитку національної школи, освіти, української системи виховання, української педагогіки. Нині не варто спрощено розглядати лише окремі аспекти творчості основоположника слов'янської наукової педагогіки не враховуючи педагогічний доробок християнської духовності. Роботи К. Ушинського мають бути долучені до християнського педагогічного напрямку, що ще не знайшов належного відображення в українській педагогічній науці, адже їх джерелом є християнські ідеї про людину. Його думки можуть бути використані при впровадженні релігійних духовних чинників в системі української освіти. Сьогодні існує ціла когорта педагогів, науковців, громадських діячів, глибоко переконаних у необхідності обов'язкового донесення християнських морально-етичних істин до свідомості дітей.

Використані джерела

1. Тхоржевська Т.Д. Православне виховання в історії педагогіки України: Монографія / Тетяна Дмитрівна Тхоржевська – К.: О.О. Купріянова, 2005. – 412 с.
2. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. / Сост. С.Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1988. – Т. 1. – 414 с.
3. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. / Сост. С.Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1988. – Т. 2. – 496 с.

Kysliy A., Kysla O.

EFFECT CHRISTIAN ANTHROPOLOGY FOR PEDAGOGICAL CREATIVITY K.D.USHINSKYJ

In the article analyzes the pedagogical ideas K. Ushynskoho that evolved under the influence of Christianity, his views on the new effective model of education in the Russian Empire. Disclosed principles of Christian anthropology in the works K. Ushynskoho and their impact on the humanities and the formation of the modern education system in Ukraine.

Key words: *K. Ushynsky, Christian anthropology, the Christian idea of Christian morality.*

Стаття надійшла до редакції 25.06.13